

Zbornik Instituta za kriminološka
i sociološka istraživanja
2016 / Vol. XXXV / 1 / 33-46
Pregledni naučni rad
UDK: 349.6:7.025

PRAVNA ZAŠTITA MATERIJALNIH KULTURNIH DOBARA OD POSLEDICA ZAGAĐENJA ŽIVOTNE SREDINE*

Ana Batrićević*

Institut za kriminološka i sociološka istraživanja, Beograd

Kulturna dobra spadaju u takozvane veštačke ili radom stvorene vrednosti životne sredine i izuzetno su podložna destruktivnim uticajima negativnih antropogenih faktora usmerenih ka različitim ekomedijumima poput vazduha, vode i zemljišta. Pravna zaštita kulturnih dobara od zagađenja tesno je povezana sa zaštitom životne sredine uopšte i ostvaruje se na nekoliko nivoa: međunarodnom i nacionalnom, krivičnopravnom i prekršajnopravnom, zakonskom i podzakonskom, u okviru ekološkog zakonodavstva i u okviru drugih grana prava. U skladu sa tim, kao predmet ovog rada razmotreni su pravni okviri od neposrednog i posrednog značaja za zaštitu kulturnih dobara od zagađenja kako na globalnom nivou tako i u okviru granica Republike Srbije. Takođe, ukazano je na određene nedostatke postojećih domaćih rešenja sa ciljem iniciranja njihovih eventualnih izmena i poboljšanja u skladu sa svetskim trendovima u oblasti zaštite životne sredine i kulturnog nasleđa, kao i sa obavezama proisteklim iz ratifikovanih međunarodnih dokumenata i procesa evropskih integracija.

KLJUČNE REČI: zagađenje / materijalna kulturna dobra / životna sredina / ekološko pravo / pravna zaštita

* Ovaj tekst je nastao kao rezultat na projektu "Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnost socijalne intervencije" (broj 47011) koji finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja RS

* E-mail: a.batricevic@yahoo.com

1. UVOD – EFEKTI ZAGAĐENJA NA KULTURNA DOBRA

Svojim višedecenijskim prisvajackim odnosom prema prirodi čovek je do danas izazvao degradaciju praktično svih elemenata životne sredine (Joldžić, Jovašević, 2012: 13). Zahvaljujući neracionalnom i neodrživom eksploatiranju ograničenih prirodnih resursa narušen je ne samo balans između prirode i društva, već i sveukupni kvalitet ljudskog života (Marković, 2014: 34). Negativni antropogeni uticaji na životnu sredinu inicirali su kompleksnu pojavu globalnih razmera i katastrofalnih posledica, koja se u stručnoj literaturi, medijima i široj javnosti naziva ekološkom krizom. Ekološka kriza podrazumeva globalno ugrožavanje ekosistema usled čovekovog nemoralnog odnosa prema prirodi, odnosno životnoj sredini (Ilić, Hafner, 2015: 114).

Zakon o zaštiti životne sredine¹ definiše životnu sredinu kao skup prirodnih i stvorenih vrednosti čiji kompleksni međusobni odnosi čine okruženje, odnosno prostor i uslove za život (član 3.). Ova definicija životne sredine u prvi plan stavlja jedinstvo prirodnih vrednosti i vrednosti koje predstavljaju "veštačke tvorevine" nastale kao rezultat čovekovog rada. To potvrđuje postojanje svesti zakonodavca o njihovoj međusobnoj uslovljenosti i zavisnosti i činjenici da se negativnim delovanjem na prirodu mogu ugroziti radom stvorene vrednosti i obrnuto. Takav je slučaj sa kulturnim dobrima, koja, kao deo nežive prirode, sve češće stradaju usled čovekovih aktivnosti.

Jedan od negativnih antropogenih faktora koji istovremeno pogađa i živu i neživu prirodu jeste zagađenje ekomedijuma (vazduha, vode, zemljišta) proisteklo iz različitih izvora i izazvano različitim uzrocima. Zakon o zaštiti životne sredine određuje zagađivanje životne sredine kao unošenje zagađujućih materija ili energije u životnu sredinu, izazvano ljudskom delatnošću ili prirodnim procesima, koje ima ili može imati štetne posledice na kvalitet životne sredine i zdravlje ljudi (član 3.). Istom odredbom, zagađujuće materije definisane su kao one materije čije ispuštanje u životnu sredinu utiče ili može uticati na njen prirodni sastav, osobine i integritet, dok je zagađivač određen kao pravno ili fizičko lice koje svojom aktivnošću ili neaktivnošću zagađuje životnu sredinu. Ispuštanje i isticanje zagađujućih materija u gasovitom, tečnom i čvrstom agregatnom stanju ili emisije energije iz izvora zagađivanja u životnu sredinu Zakon podvodi pod pojam emisije.

Prekomerne emisije zagađujućih materija dovode do opterećenja i degradacije životne sredine. Zakon o zaštiti životne sredine opterećenje životne sredine determiniše kao pojedinačni ili zbirni uticaj aktivnosti na životnu sredinu koje se može izraziti kao: ukupno opterećenje (više srodnih komponenti), zajedničko

¹ Zakon o zaštiti životne sredine, Službeni glasnik RS, br. 135/2004, 36/2009, 36/2009, 72/2009, 43/2011 i 14/2016.

opterećenje (više raznorodnih komponenti), dozvoljeno opterećenje (u okviru graničnih vrednosti) i prekomerno opterećenje (preko dozvoljenih graničnih vrednosti). Degradacija životne sredine je proces narušavanja kvaliteta životne sredine koji nastaje prirodnom ili ljudskom aktivnošću ili je posledica nepreduzimanja mera radi otklanjanja uzroka narušavanja kvaliteta ili štete po životnu sredinu, prirodne ili radom stvorene vrednosti (član 3.).

Negativni efekti zagađenja komponenti životne sredine na materijalno kulturno nasleđe nesporni su, brojni i teško otklonjivi. Materijalna kulturna dobra poput građevina, rukotvorina, slika, skulptura, starih dokumenata, antikvarnih predmeta i predmeta koji su deo folklorne tradicije, sačinjena su od raznih materijala, uključujući: metal, kamen, drvo, tekstil, papir i kožu. Usled protoka vremena i dejstva spoljnih faktora kao što su: buđ, insekti, ultraljubičasto zračenje i promene temperature i vlažnosti, ovi materijali se raspadaju, što dovodi do njihovog nepovratnog oštećenja. Prirodna deterioracija kulturnih dobara može se sprečiti tradicionalnim tehnikama reparacije i primenom hemijskih sredstava, te je njihova konzervacija uglavnom moguća. Međutim, poslednjih godina problem predstavlja deterioracija kulturnih dobara usled dejstva kiselih kiša i drugih oblika atmosferskog zagađenja. Još od vremena industrijske revolucije, kisele kiše dovode do deterioracije šuma uništavajući nadzemne delove biljaka, a posebno lišća u krošnjama drveća. Elementi koje one sadrže izuzetno su opasni za žive organizme, vodu, zemljište, arhitektonske objekte i spomenike kulture (Batrićević, Batanjski, 2013: 59).

Zagađujuće materije iz atmosfere lako prodiru na različita mesta i izazivaju koroziju, nestajanje, gubitak boje ili raspadanje materijala od kojih su kulturna dobra sačinjena (Nishiyama, 2004: 2). Mnogi spomenici kulture, uključujući i one koji datiraju iz perioda Stare Grčke i Starog Rima napravljeni su od mermera i krečnjaka, za koje je potvrđeno da su naročito podložni negativnim dejstvima kiselina koje potiču iz zagađujućih materija sadržanih u kiselim kišama (Toracca, 2000: 41). Razorni efekti kiselih kiša uočeni su i na mnogobrojnim kulturnim dobrima sačinjenim od drugih vrsta kamena, kao i na onima koja su napravljena od metala i cementa (Yadav, 2013: 1).

2. PRAVNI OKVIRI ZA ZAŠTITU KULTURNIH DOBARA OD ZAGAĐENJA

2.1. Oblici pravne zaštite kulturnih dobara od zagađenja

Budući da se rastući uticaj čoveka na sveukupnu živu i neživu prirodu često iskazuje kao poguban potrebno ga je kontrolisati, korigovati ili sprečavati putem pravnih normi (Joldžić, 2008: 20). Pravna zaštita životne sredine može se paralelno realizovati na nekoliko nivoa. U zavisnosti od polja primene pravnih normi, ona može biti: 1) međunarodna i 2) nacionalna. Zavisno od grane prava kojom se uspostavlja, ona može obuhvatati: 1) zaštitu putem ekološkog zakonodavstva, 2) zaštitu putem propisa koji spadaju u druge grane prava. Na osnovu vrste zaprećene

sankcije za povredu ili ugrožavanje životne sredine kao i postupka predviđenog za njeno izricanje, zaštita životne sredine može biti: 1) prekršajnoppravna, 2) krivičnoppravna i 3) zaštita posredstvom privrednih prestupa (Joldžić, 2008: 71). U pitanju su različiti mehanizmi kaznenopravne reakcije na ekološke delikte, koji uključuju kako norme prekršajnog, tako i norme krivičnog prava i prava privrednih prestupa (Jovašević, 2009).

Pored pravnih tvorevina legislativne prirode, u koje spadaju zakoni, uredbe sa zakonskom snagom i odluke Vlade, za zaštitu prirodnih i radom stvorenih vrednosti životne sredine, uključujući i kulturna dobra, relevantni su i iz njih proistekli podzakonski pravni akti poput pravilnika, standarda, uputstava i rešenja (Joldžić, 2010: 32). Osim zakona i podzakonskih akata koji direktno regulišu brojna ekološka pitanja, svaka država poseduje i set pravnih dokumenata specifično formiranih za uređenje odnosa prema logički raznovrsnim objektima, u koje spadaju ekomedijumi (vazduh, vode, zemljišta, šume) i delatnosti (rudarstvo, saobraćaj, prikupljanje i odlaganje objekata). Premda se radi o pravnim konstrukcijama čiji prvenstveni zadatak nije doprinos ekološkim pravima i kvalitetima, sve one poseduju i elemente od jasnog ekološkog značaja, a otuda i od značaja za zaštitu radom stvorenih vrednosti (Joldžić, 2014: 136).

2. 2. Međunarodni pravni okviri

Ideja o formiranju međunarodnog tela koje bi bilo zaduženo za zaštitu kulturne baštine na globalnom nivou nastala je još za vreme Drugog svetskog rata, u Londonu, 4. novembra 1942. godine na sastanku ministara kulture zemalja saveznica. Ova zamisao realizovana je potpisivanjem Ustava Organizacije za obrazovanje nauku i kulturu Ujedinjenih nacija, poznate kao *UNESCO (United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization)*, 16. novembra 1945., koji je stupio na snagu godinu dana kasnije. FNRJ postala je članica *UNESCO-a* 31. marta 1950., a nakon raspada zajedničke države ono je preneto na države sukcesore, uključujući tu i Republiku Srbiju. To je ostavilo značajan trag u razvoju onih elemenata ekološkog prava bitnih za zaštitu vrednosti životne sredine koje su stvorene ljudskim radom i koje sa prirodnom okolinom čine jedinstvenu celinu i vrednost (Joldžić, 2014: 171).

Do sada je usvojen niz međunarodnih dokumenata bitnih za zaštitu kulturnog nasleđa od različitih negativnih antropogenih faktora. Njihovo polje primene može biti univerzalno (ako su usvojeni od strane Ujedinjenih nacija) ili regionalno (ako su usvojeni od strane Saveta Evrope ili organa Evropske unije). Među ovim međunarodnim dokumentima se kao najznačajnije za regulisanje predmetne problematike mogu izdvojiti: 1) Konvencija o zaštiti kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba², 2) Konvencija o merama za zabranu i sprečavanje nedozvoljenog

² Konvencija za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba, Službeni list FNRJ - dodatak, br. 4/1956.

uvoza, izvoza i prenosa svojine kulturnih dobara³, 3) Konvencija za zaštitu svetske kulturne i prirodne baštine⁴, 4) Evropska konvencija o zaštiti arheološkog nasleđa (revidirana)⁵ i 5) Evropska konvencija o zaštiti arhitektonskog nasleđa⁶.

Tome treba dodati i one međunarodne konvencije koje su posvećene zaštiti pojedinih ekomedijuma od zagađenja, budući da se kulturna dobra štite od istog i njihovim odredbama, samo na indirektan način. One su mnogobrojne, a kao najbitnije se ističu: 1) Okvirna konvencija Ujedinjenih nacija o promeni klime, sa aneksima⁷, 2) Kjoto Protokol uz Okvirnu konvenciju Ujedinjenih nacija o promeni klime⁸, 3) Konvencija o proceni uticaja na životnu sredinu u prekograničnom kontekstu⁹, 4) Konvencija o prekograničnom zagađivanju vazduha na velikim udaljenostima¹⁰, 5) Protokol uz Konvenciju o prekograničnom zagađivanju vazduha na velike daljine o dugoričnom finansiranju Programa saradnje za praćenje i procenu prekograničnog prenosa zagađujućih materija u vazduhu na velike daljine u Evropi (EMEP)¹¹, 6) Montrealski protokol o supstancijama koje oštećuju ozonski omotač¹², 7) Bečka konvencija o zaštiti ozonskog omotača, sa priložima I i II¹³ i 8) Evropska konvencija o predelu¹⁴.

I Evropska unija posvećuje značajnu pažnju zaštiti kulturnih dobara, što je i predviđeno članom 128. Ugovora o Evropskoj uniji, koji propisuje da će Evropska unija doprinositi razvoju kulture država članica, poštujući pri tome njihove nacionalne i regionalne različitosti i stavljajući u prvi plan zajedničko kulturno nasleđe. U skladu sa tim, Unija se obavezuje na podsticanje saradnje između država

³ Konvencija o merama za zabranu i sprečavanje nedozvoljenog uvoza, izvoza i prenosa svojine kulturnih dobara Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori, br. 50/1973.

⁴ Konvencija za zaštitu svetske kulturne i prirodne baštine, Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori, br. 56/1974.

⁵ Zakon o potvrđivanju Evropske konvencije o zaštiti arheološkog nasleđa (revidirane), Službeni glasnik RS, br. 42/2009.

⁶ Zakon o potvrđivanju konvencije o zaštiti arhitektonskog nasleđa Evrope, Službeni list - Međunarodni ugovori, br. 9/1990.

⁷ Zakon o potvrđivanju Okvirne konvencije Ujedinjenih nacija o promeni klime, sa aneksima, Službeni list SRJ-Međunarodni ugovori, br. 2/1997.

⁸ Zakon o potvrđivanju Kjoto Protokola uz Okvirnu konvenciju Ujedinjenih nacija o promeni klime, Službeni glasnik RS, br. 88/2007 i 38/2009.

⁹ Zakon o potvrđivanju Konvencije o proceni uticaja na životnu sredinu u prekograničnom kontekstu, Službeni glasnik RS-Međunarodni ugovori, br. 102/2007.

¹⁰ Zakon o ratifikaciji Konvencije o prekograničnom zagađivanju vazduha na velikim udaljenostima, Službeni list SFRJ-Međunarodni ugovori, br.11/1986.

¹¹ Zakon o ratifikaciji Protokola uz Konvenciju o prekograničnom zagađivanju vazduha na velike daljine o dugoričnom finansiranju Programa saradnje za praćenje i procenu prekograničnog prenosa zagađujućih materija u vazduhu na velike daljine u Evropi (EMEP), Službeni list SFRJ-Međunarodni ugovori, br. 2/1987.

¹² Montrealski protokol o supstancijama koje oštećuju ozonski omotač, Službeni list SFRJ-Međunarodni ugovori, br. 16/1990 i Službeni list Srbije i Crne Gore-Međunarodni ugovori, br. 24/2004.

¹³ Zakon o ratifikaciji Bečke konvencija o zaštiti ozonskog omotača, sa priložima I i II, Službeni list SFRJ-Međunarodni ugovori, br. 1/1990.

¹⁴ Zakon o potvrđivanju Evropske konvencije o predelu, Službeni glasnik RS-Međunarodni ugovori, br. 4/2011.

članica na planu poboljšanja znanja i diseminacije saznanja o kulturi i istoriji evropskih naroda, konzervacije i zaštite evropske kulturne baštine, nekomercijalne kulturne razmene i umetničkog i literarnog stvaranja.¹⁵ Dva najznačajnija instrumenta za kontrolu zagađenja vazduha u Evropskoj uniji su: 1) Direktiva o kvalitetu vazduha i čistijem vazduhu za Evropu¹⁶ i 2) Direktiva o maksimalnim nacionalnim vrednostima pojedinih atmosferskih zagađujućih materija¹⁷. Ove direktive bave se pitanjima od značaja za kontrolu i smanjenje zagađenja vazduha u cilju zaštite ljudskog zdravlja i životne sredine, ali ne spominju izričito uticaje aerozagađenja na istorijske i kulturne spomenike i zgrade¹⁸. Ipak, one su veoma značajne za prevenciju oštećenja kulturnih dobara od ovog oblika zagađenja, te ih treba smatrati za dragocene smernice u toj oblasti, naročito u kontekstu nastojanja naše zemlje da svoje standarde zaštite životne sredine uskladi sa evropskim.

2.3. Nacionalni pravni okviri Republike Srbije

2.3.1. Ekološko zakonodavstvo

Među ekološkim propisima se kao najrelevantniji za zaštitu kulturnih dobara od zagađenja mogu izdvojiti: 1) Zakon o zaštiti životne sredine¹⁹, 2) Zakon o zaštiti prirode²⁰, 3) Zakon o integrisanom sprečavanju i kontroli zagađivanja životne sredine²¹, 4) Zakon o zaštiti vazduha²², 5) Zakon o vodama²³, 6) Zakon o šumama²⁴ i 7) Zakon o nacionalnim parkovima²⁵. Nabrojani zakoni definišu osnovne pojmove u vezi sa životnom sredinom, regulišu najznačajnija pitanja u vezi sa odnosom čoveka prema životnoj sredini i njenim integralnim delovima i propisuju odgovarajuće sankcije za ljudska ponašanja koja predstavljaju njihovo kršenje. Dakle, njima se

¹⁵ Treaty on European Union, Council of the European Communities, as signed in Maastricht on 7 February 1992. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, dostupno na: http://europa.eu/eu-law/decision-making/treaties/pdf/treaty_on_european_union/treaty_on_european_union_en.pdf, stranici pristupljeno 30.03.2016.

¹⁶ Directive 2008/50/EC of the European Parliament and of the Council of 21 May 2008 on ambient air quality and cleaner air for Europe, OJ L 152, 11.6.2008.

¹⁷ Directive 2001/81/EC of the European Parliament and of the Council of 23 October 2001 on national emission ceilings for certain atmospheric pollutants OJ L 309/22, 27.11.2001.

¹⁸ European Environmental Bureau, Air and Cultural Heritage, dostupno na: <http://www.eeb.org/EEB/?LinkServID=29ECCoC4-5056-B741-DB7A11D10AC81513>, stranici pristupljeno 30.03.2016.

¹⁹ Zakon o zaštiti životne sredine, Službeni glasnik RS, br. 135/2004, 36/2009, 36/2009, 72/2009, 43/2011 i 14/2016.

²⁰ Zakon o zaštiti prirode, Službeni glasnik RS, br. 36/2009, 88/2010, 91/2010 i 14/2016.

²¹ Zakon o integrisanom sprečavanju i kontroli zagađivanja životne sredine, Službeni glasnik RS, br. 135/2004 i 25/2015.

²² Zakon o zaštiti vazduha, Službeni glasnik RS, br. 36/2009 i 10/2013.

²³ Zakon o vodama, Službeni glasnik RS, br. 30/2010 i 93/2012.

²⁴ Zakon o šumama, Službeni glasnik RS, br. 30/2010, 93/2012 i 89/2015.

²⁵ Zakon o nacionalnim parkovima, Službeni glasnik RS, br. 84/2015.

kulturna dobra ne štite neposredno, već posredstvom zaštite okruženja u kome se nalaze, odnosno čiji su sastavni delovi i od čijeg stanja praktično zavisi njihova konzervacija. Iako se ne odnose direktno na kulturna dobra, kao što je to slučaj sa Zakonom o kulturnim dobrima, koji je analiziran u posebnom odeljku rada, poznavanje i primena ekoloških propisa prekično je preduslov za njihovo očuvanje.

2.3.2. Zakonodavstvo kojim se štite kulturna dobra

Za očuvanje kulturnih dobara uopšte i njihovu zaštitu od dejstava različitih negativnih antropogenih faktora, relevantan je Zakon o kulturnim dobrima²⁶ kojim se uređuje sistem zaštite i korišćenja kulturnih dobara i utvrđuju uslovi za obavljanje delatnosti zaštite kulturnih dobara (član 1.). Ovaj zakon definiše kulturna dobra kao stvari i tvorevine materijalne i duhovne kulture od opšteg interesa koje uživaju posebnu zaštitu. U zavisnosti od fizičkih, umetničkih, kulturnih i istorijskih svojstava, kulturna dobra se dele na: 1) nepokretna (spomenici kulture, prostorne kulturno-istorijske celine, arheološka nalazišta i znamenita mesta) i 2) pokretna (umetničko-istorijska dela, arhivska građa, filmska građa i stara i retka knjiga). Na osnovu svog značaja kulturna dobra mogu se svrstati u: 1) kulturna dobra, 2) kulturna dobra od velikog značaja i 3) kulturna dobra od izuzetnog značaja. Pri tome je istaknuto da i zaštićena okolina nepokretnog kulturnog dobra uživa zaštitu kao i to kulturno dobro (član 3.), što govori u prilog sagledavanja zaštite žive i nežive prirode odnosno prirodnih i radom stvorenih vrednosti, kao jedinstvene i nedeljive celine. Pravnu zaštitu uživaju i stvari i tvorevine za koje se samo pretpostavlja da imaju svojstva od posebnog značaja za kulturu, umetnost i istoriju. Reč je o takozvanoj prethodnoj zaštiti pojedinih dobara (član 5.).

Kulturno dobro i dobro koje uživa prethodnu zaštitu ne smeju se oštetiti, uništiti, niti se bez odgovarajuće saglasnosti može menjati njihov izgled, svojstvo ili namena (član 7.). U kontekstu pravne zaštite od zagađenja, treba istaći da se zaštita nepokretnih kulturnih dobara i njihove zaštićene okoline, odnosno dobara koja uživaju prethodnu zaštitu obezbeđuje i na osnovu propisa o planiranju i uređenju prostora, izgradnji objekata i zaštiti životne sredine (član 8.). U tom smislu, relevantan je i pojam spomenika kulture, koji je Zakonom o kulturnim dobrima definisan kao građevinsko-arhitektonski objekat od posebnog kulturnog ili istorijskog značaja. Pored toga, spomenikom kulture smatraju se i njegova graditeljska celina, objekat narodnog graditeljstva, drugi nepokretni objekat, deo objekta i celine sa svojstvima vezanim za određenu sredinu, delo monumentalnog i dekorativnog slikarstva, vajarstva, primenjenih umetnosti i tehničke kulture, kao i druga pokretna stvar u njima od posebnog kulturnog i istorijskog značaja (član 19.).

U kontekstu zaštite nepokretnih kulturnih dobara kao najpodložnijih negativnim uticajima zagađenja pojedinih ekomedijuma, treba spomenuti i pojam prostorno kulturno-istorijske celine koji najpotpunije oslikava ideju međuzavisnosti kulturnog

²⁶ Zakon o kulturnim dobrima, Službeni glasnik RS, br. 71/1994, 52/2011 i 99/2011.

nasleđa i prirode. Prostornu kulturno-istorijsku celinu čine urbano ili ruralno naselje ili njihovi delovi, odnosno prostor sa više nepokretnih kulturnih dobara od posebnog kulturnog i istorijskog značaja (član 20.).

I arheološka nalazišta mogu biti uništena ili oštećena upravo usled negativnih antropogenih uticaja na zemljište, ali i vodu i vazduh u njihovoj neposrednoj blizini. Zakon o kulturnim dobrima ih definiše kao delove zemljišta ili površine pod vodom koja sadrže ostatke građevina i drugih nepokretnih objekata, grobnih i drugih nalaza, kao i pokretne predmete iz ranijih istorijskih doba od posebnog kulturnog i istorijskog značaja (član 21.). Prethodnu zaštitu uživaju: 1) nekropole i lokaliteti s arheološkim, istorijskim, etnološkim ili prirodnjačkim sadržajem; 2) stara jezgra gradova i naselja; 3) graditeljski objekti, celine i delovi graditeljskih objekata sa istorijskim ili arhitektonskim vrednostima; 4) spomenici i spomen obeležja posvećeni značajnim događajima i ličnostima; 5) kuće u kojima su rođene ili su u njima radile zaslužne i istaknute ličnosti i stvari koje su im pripadale i 6) zgrade i mesta u prirodi vezani za značajne istorijske događaje (član 27.).

Mere zaštite kulturnih dobara obuhvataju: 1) bliže uslove čuvanja, održavanja i korišćenja kulturnog dobra; 2) tehničko-zaštitne mere radi obezbeđivanja od oštećenja, uništenja i krađe; 3) način obezbeđivanja korišćenja i dostupnosti kulturnog dobra javnosti; 4) ograničenja i zabrane u pogledu raspolaganja kulturnim dobrom i njegove upotrebe, u skladu sa zakonom; 5) ograničenja, odnosno zabrane izvođenja određenih građevinskih radova, promene oblika terena i korišćenja zemljišta u okviru zaštićene okoline kulturnog dobra, kao i promene namena pojedinih kulturnih dobara, i 6) uklanjanje građevinskog ili drugog objekta čije postojanje ugrožava zaštitu ili korišćenje kulturnog dobra. Mere zaštite utvrđuju se i za zaštićenu okolinu nepokretnog kulturnog dobra (član 54.).

Mere tehničke zaštite nepokretnih kulturnih dobara obuhvataju radove na njihovom konzerviranju, restauriranju, rekonstrukciji, revitalizaciji i prezentaciji. Mere tehničke zaštite i radovi kojima se mogu prouzrokovati promene oblika ili izgleda nepokretnog kulturnog dobra ili povrediti njegova svojstva, mogu se preduzimati ako se: 1) utvrde uslovi za preduzimanje mera tehničke zaštite i drugih radova; 2) pribavi saglasnost na projekat i dokumentaciju za izvođenje ovih radova, u skladu sa zakonom, i 3) pribave potrebni uslovi i odobrenja na osnovu propisa o planiranju i uređenju prostora i izgradnji objekata. Ovi uslovi odnose se i na mere tehničke zaštite i drugih radova na zaštićenoj okolini nepokretnog kulturnog dobra i na dobru koje uživa prethodnu zaštitu (član 99.).

Uslove za preduzimanje mera tehničke zaštite i radova ne nepokretnim kulturnim dobrima i kulturnim dobrima od velikog značaja, utvrđuje nadležni zavod za zaštitu spomenika kulture, a za kulturna dobra od izuzetnog značaja Republički zavod za zaštitu spomenika kulture (član 100.). Saglasnost na projekte i dokumentaciju za izvođenje radova na nepokretnim kulturnim dobrima i kulturnim dobrima od velikog značaja daje nadležni zavod za zaštitu spomenika kulture, a za kulturna dobra od izuzetnog značaja, Republički zavod za zaštitu spomenika kulture. Na projekte i dokumentaciju za izvođenje radova koje izrađuje Republički zavod za

zaštitu spomenika kulture, saglasnost daje ministarstvo kulture i informisanja (član 101.).

Radove na nepokretnom kulturnom dobru, predviđene odobrenim projektom i dokumentacijom, mogu izvoditi ustanove zaštite i druge ustanove i preduzeća, druga pravna lica i preduzetnici, koji imaju stručni kadar i propisanu opremu (član 102.). Ako se radovi na nepokretnim kulturnim dobrima izvode bez utvrđenih uslova za preduzimanje mera tehničke zaštite ili bez saglasnosti na projekat i dokumentaciju, nadležni zavod za zaštitu spomenika kulture, odnosno Republički zavod za zaštitu spomenika kulture za kulturna dobra od izuzetnog značaja, zabraniće dalje izvođenje radova i podneti zahtev nadležnom organu za rušenje, odnosno povraćaj u prvobitno stanje objekta, o trošku investitora. Ako se radovi na nepokretnom kulturnom dobru ne izvode u skladu sa projektom i dokumentacijom, nadležni zavod za zaštitu spomenika kulture, odnosno Republički zavod za zaštitu spomenika kulture za kulturna dobra od izuzetnog značaja, će privremeno obustaviti radove i utvrditi rok za ispunjenje uslova za njihov nastavak. Ako investitor ne obustavi radove, zavod nadležnom organu podnosi zahtev za rušenje ili povraćaj u prvobitno stanje o trošku investitora (član 103.).

Uslovi čuvanja, održavanja i korišćenja kulturnih dobara, kao i dobara koja uživaju prethodnu zaštitu i utvrđene mere zaštite, ugrađuju se u prostorne i urbanističke planove. Na predlog ministarstva kulture i informisanja, Vlada može obustaviti izvršavanje prostornih i urbanističkih planova kojima se ne obezbeđuju zaštita i korišćenje kulturnih dobara i dobara koja uživaju prethodnu zaštitu (član 107.).

Ako se tokom građevinskih i drugih radova nađe na arheološka nalazišta ili predmete, izvođač mora da ih prekine, da o tome obavesti nadležni zavod za zaštitu spomenika kulture, kao i da preduzme mere da se nalaz ne uništi, ne ošteti i sačuva na mestu i u položaju u kome je otkriven. Ako postoji neposredna opasnost od oštećenja arheološkog nalazišta ili predmeta, nadležni zavod obustavlja radove dok se ne utvrdi da li je ta nepokretnost ili stvar kulturno dobro. (član 110.).

Nadzor nad sprovođenjem Zakona o kulturnim dobrima obavlja Ministarstvo kulture i informisanja (član 126.). Ukoliko se tokom nadzora utvrdi da relevantni propis nije primenjen ili da je nepravilno primenjen, rešenjem se nalaže otklanjanje uočenih nepravilnosti u odgovarajućem roku (član 128.). Kaznenim odredbama Zakona o kulturnim dobrima predviđene su prekršajne sankcije za fizička ili pravna lica koja krše njegove odredbe (član 130-134.).

2.3.3. Krivično zakonodavstvo

Krivičnopravna zaštita kulturnog nasleđa od negativnih posledica zagađenja realizuje se kako posredstvom krivičnih dela koja za objekt zaštite imaju životnu sredinu, odnosno njene pojedine delove, tako i putem inkriminacija koje su usmerene isključivo na zaštitu kulturnih dobara i vrednosti. Obe grupe krivičnih dela podrazumevaju činjenja i nečinjenja koja predstavljaju najteže oblike povrede ili

ugrožavanja bilo kulturnih dobara, bilo integralnih komponenti životne sredine i propisane su odredbama važećeg Krivičnog zakonika Republike Srbije²⁷.

Ekološka krivična dela su vrsta ekoloških delikata. Ekološki delikti obuhvataju sveukupnost ljudskih ponašanja kojima se povređuju ili ugrožavaju društvene vrednosti koje određuju uslove za čuvanje, unapređenje i zaštitu životne i radne sredine čoveka. Pored ekoloških krivičnih dela, u ovu vrstu delikata spadaju i ekološki privredni prestupi i ekološki prekršaji. Objekt zaštite ekoloških delikata, odnosno skup društvenih vrednosti koje se povređuju ili ugrožavaju tako preduzetim delatnostima je kompleksan i obuhvata ne samo životnu sredinu (Jovašević, Đurđić, 2006: 171), već i pravo čoveka na zdravu i relativno očuvanu prirodnu sredinu (Joldžić, 1995: 17, Stojanović, 2006: 600) koje uključuje i pravo budućih generacija na zdravu prirodu i adekvatne resurse (Joldžić, 2008: 25) i važi za jedno od osnovnih ljudskih prava (Paunović, Krivokapić, Krstić, 2007: 292).

Krivična dela protiv životne sredine su sistematizovana u okviru 24. poglavlja Krivičnog zakonika, a od njih se kao bitna za zaštitu kulturnih dobara od zagađenja izdvajaju: 1) zagađenje životne sredine (član 260.), 2) nepreduzimanje mera zaštite životne sredine (član 261.), 3) protivpravna izgradnja i stavljanje u pogon objekata i postrojenja koja zagađuju životnu sredinu (član 262.), 4) oštećenje objekata i uređaja za zaštitu životne sredine (član 263.), 5) oštećenje životne sredine (član 264.), 6) unošenje opasnih materija u Srbiju i nedozvoljeno prerađivanje, odlaganje i skladištenje opasnih materija (član 266.) i 7) nedozvoljena izgradnja nuklearnih postrojenja (član 267.). Iako se nabrojanim krivičnim delima štiti životna sredina uopšte, ona imaju značaj za zaštitu kulturnih dobara kao delova nežive prirode. Kao radom stvorene vrednosti, a posebno kao delovi ambijentalnih celina, kulturna dobra mogu biti povređena ili ugrožena ljudskim radnjama koje konstituišu bića ekoloških krivičnih dela. To se naročito odnosi na nepokretna kulturna dobra, koja zbog svoje prirode mogu biti uništena ili oštećena usled zagađenja zemljišta, vode i vazduha u svom neposrednom okruženju.

3. ZAKLJUČAK

Prevenција deterioracije kulturnih dobara usled zagađenja životne sredine može se realizovati na nekoliko načina. Kao jedan od njih nameće se konstantni i detaljni monitoring aktuelnog stanja i promena životne sredine u kojoj se ona nalaze. Takav monitoring podrazumeva pre svega praćenje vrednosti različitih parametara kao što su: temperaturne oscilacije, stepen vlažnosti i nivo koncentracije pojedinih zagađujućih materija. Ali, beleženje kvantitativnih pokazatelja samo po sebi nije dovoljno, te pored njega treba redovno sprovoditi neposrednu vizuelnu observaciju materijalnih kulturnih dobara i životne sredine u okviru lokaliteta na kojima su smeštena (Arnold, 2000: 56).

²⁷ Krivični zakonik, Službeni glasnik RS, br. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 i 108/2014.

Potrebno je podsticati podizanje svesti donosilaca odluka u oblasti zaštite životne sredine o: 1) značaju kulturnih dobara i njihove konzervacije kako za svetsku kulturnu baštinu tako i za nacionalni identitet; 2) podložnosti kulturnih dobara dejstvu negativnih antropogenih faktora koji pogađaju pojedine delove životne sredine; 3) povezanosti i međuzavisnosti prirodnih vrednosti sa jedne i radom stvorenih vrednosti sa druge strane i 4) neophodnosti uključivanja i detaljnijeg razmatranja pitanja zaštite i konzervacije kulturnih dobara u ekološke politike, strateške dokumente i akcione planove.

Poželjno je promovisati u široj javnosti važnost očuvanja kulturnih dobara i ulaganja u njihovu zaštitu od negativnih antropogenih faktora, uključujući i zagađenje. Jedan od načina za to može biti kulturni turizam, koji uključuje sva putovanja čiji je cilj prikupljanje novih informacija i iskustava radi zadovoljenja čovekovih kulturnih potreba (Richards, 1996: 24). Sa aspekta zaštite životne sredine treba naglasiti da kulturni turizam treba sprovesti u skladu sa principima ekološkog turizma ili ekoturizma, koji podrazumeva posećivanje relativno mirnih i nezagađenih prirodnih oblasti sa specifičnim ciljem u vidu proučavanja, divljenja i uživanja u prirodi, divljoj flori i fauni kao i lokalnim kulturnim manifestacijama (Blamey, 2001: 5). Principi ekoturizma zahtevaju: 1) minimalni negativni uticaj turističkih aktivnosti, 2) minimalni uticaj na kulturu i tradicionalni životni stil lokalnog stanovništva i maksimalno poštovanje istih, 3) pozitivno iskustvo kako za posetice tako i za domaćine, 4) neposrednu finansijsku dobit koja će biti upotrebljena za očuvanje posećenih destinacija, 5) materijalne benefite namenjene za osnaživanje lokalnog stanovništva i 6) podizanje svesti o političkim prilkama, životnoj sredini i društvenim okolnostima zemlje domaćina (Doley, 2014: 46). Konačno, treba istaći da je najvažnije pri tome postupati u skladu sa koncepcijom održivog turizma, koja, između ostalog promovise očuvanje i unapređenje kvaliteta životne sredine, optimalno korišćenje i zaštitu prirodnih i kulturnih resursa, dobara i vrednosti kao i afirmaciju i očuvanje kulturnog identiteta turističkog područja (Maksin i dr., 2011: 30).

LITERATURA

- (1) Arnold, A. (2000) Risk management by environmental monitoring. U: Ballester, J.M. (ur.) *Sustained Care of the Cultural Heritage against Pollution*, Strasbourg: Council of Europe Publishing, str. 53-61.
- (2) Batrićević, A., Batanjski, V. (2013) Air Quality in Urban Areas in Serbia: Current State and Legal Protection. *III International Conference "Ecology of Urban Areas 2013"* (str. 58-67). Novi Sad: Fakultet Tehničkih nauka "Mihajlo Pupin", Univerzitet u Novom Sadu.
- (3) Blamey, R.K. (2001) Principles of Ecotourism. U: D.B. Weaver (ur.) *The Encyclopedia of Ecotourism*. Wallingford: CAB International, str. 5-22.
- (4) Directive 2001/81/EC of the European Parliament and of the Council of 23 October 2001 on national emission ceilings for certain atmospheric pollutants OJ L 309/22, 27.11.2001.
- (5) Directive 2008/50/EC of the European Parliament and of the Council of 21 May 2008 on ambient air quality and cleaner air for Europe, OJ L 152, 11.6.2008.

- (6) Doley, P. (2014). The Kaziranga National Park: Eco-tourism and its Problems, *Social Science Researcher*, 3(1), str. 44-50.
- (7) European Environmental Bureau, Air and Cultural Heritage, dostupno na: <http://www.eeb.org/EEB/?LinkServID=29ECCoC4-5056-B741-DB7A11D10AC81513>, stranici pristupljeno 30.03.2016.
- (8) Ilić, I., Hafner, P. (2015) Environmental aspects of the process of globalization – negative implications and crisis, *Facta Universitatis Series: Economics And Organization*, 12(2), str. 109-120.
- (9) Joldžić, V. (1995). Ekološki kriminalitet u pravu i stvarnosti. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- (10) Joldžić, V. (2008) *Ekološko pravo, Opšti i Poseban deo (Primer Srbije države u tranziciji)*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- (11) Joldžić, V. (2010) *Država i njeni organi od značaja za zaštitu životne sredine: političko-pravni pristup*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- (12) Joldžić, V. (2014) *Zaštita živog sveta i radom stvorenih vrednosti životne sredine (teorijsko praktički pristup)*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- (13) Joldžić, V., Jovašević, D. (2012) *Ekološko krivično pravo, međunarodni i ustavni osnovi, stvarnost i mogućnosti*. Beograd: Institut za kriminološka i sociološka istraživanja.
- (14) Jovašević, D. (2009) *Sistem ekoloških delikata – ekološko kazneno pravo*. Niš: Pravni fakultet u Nišu – Centar za publikacije.
- (15) Jovašević, D., Đurđić, V. (2006) *Krivično pravo, Posebni deo*. Beograd: Nomos.
- (16) Konvencija o merama za zabranu i sprečavanje nedozvoljenog uvoza, izvoza i prenosa svojine kulturnih dobara Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori, br. 50/1973.
- (17) Konvencija za zaštitu kulturnih dobara u slučaju oružanog sukoba, Službeni list FNRJ - dodatak, br. 4/1956.
- (18) Konvencija za zaštitu svetske kulturne i prirodne baštine, Službeni list SFRJ - Međunarodni ugovori, br. 56/1974.
- (19) Krivični zakonik, Službeni glasnik RS, br. 85/2005, 88/2005, 107/2005, 72/2009, 111/2009, 121/2012, 104/2013 i 108/2014.
- (20) Maksin, M., Pucar, M., Milijić, S., Korać, M. (2011) *Održivi razvoj turizma u Evropskoj uniji i Srbiji*. Beograd: Institut za arhitekturu i urbanizam Srbije.
- (21) Marković, M. (2014) Ekološka kultura bitan faktor u rešavanju ekološke krize. *Socijalna misao*, 21 (1), str. 25-41.
- (22) Montrealski protokol o supstancijama koje oštećuju ozonski omotač, Službeni list SFRJ-Međunarodni ugovori, br. 16/1990 i Službeni list Srbije i Crne Gore-Međunarodni ugovori, br. 24/2004.
- (23) Nishiyama, Y. (2004) Effects of Air Pollution on Cultural Properties: The Measuring of Air Pollution and the Protection of Cultural Properties in the Historic City of Nara, Japan, dostupno na: <http://www.nara.accu.or.jp/elearning/2004/pollution.pdf>, stranici pristupljeno 30.03.2016.
- (24) Richards, G. (1996). The Scope and Significance of Cultural Tourism. U: Greg Richards (ur.) *Cultural Tourism in Europe*. Wallingford: CAB International, str. 21-38.
- (25) Stojanović, Z. (2006) *Komentar krivičnog zakonika*. Beograd: Službeni glasnik.
- (26) Toracca, G. (2000) Air pollution and the cultural heritage: the case of the decay and treatment of stone monuments. U: Ballester, J.M. (ur.) *Sustained Care of the*

Cultural Heritage against Pollution, Strasbourg: Council of Europe Publishing, str. 39-50.

- (27) Treaty on European Union, Council of the European Communities, as signed in Maastricht on 7 February 1992. Luxembourg: Office for Official Publications of the European Communities, dostupno na: http://europa.eu/eu-law/decision-making/treaties/pdf/treaty_on_european_union/treaty_on_european_union_en.pdf, stranici pristupljeno 30.03.2016.
- (28) Yadav RC (2013) Combating Acid Rain: Physically Based Process and Product. *Hydrology Current Research*, 4(1), str. 1-5.
- (29) Zakon o integrisanom sprečavanju i kontroli zagađivanja životne sredine, Službeni glasnik RS, br. 135/2004 i 25/2015.
- (30) Zakon o kulturnim dobrima, Službeni glasnik RS, br. 71/1994, 52/2011 i 99/2011.
- (31) Zakon o nacionalnim parkovima, Službeni glasnik RS, br. 84/2015.
- (32) Zakon o potvrđivanju Evropske konvencije o predelu, Službeni glasnik RS- Međunarodni ugovori, br. 4/2011.
- (33) Zakon o potvrđivanju Evropske konvencije o zaštiti arheološkog nasleđa (revidirane), Službeni glasnik RS, br. 42/2009.
- (34) Zakon o potvrđivanju Kjoto Protokola uz Okvirnu konvenciju Ujedinjenih nacija o promeni klime, Službeni glasnik RS, br. 88/2007 i 38/2009.
- (35) Zakon o potvrđivanju Konvencije o proceni uticaja na životnu sredinu u prekograničnom kontekstu, Službeni glasnik RS-Međunarodni ugovori, br. 102/2007.
- (36) Zakon o potvrđivanju konvencije o zaštiti arhitektonskog nasleđa Evrope, Službeni list - Međunarodni ugovori, br. 9/1990.
- (37) Zakon o potvrđivanju Okvirne konvencije Ujedinjenih nacija o promeni klime, sa aneksima, Službeni list SRJ-Međunarodni ugovori, br. 2/1997.
- (38) Zakon o ratifikaciji Bečke konvencija o zaštiti ozonskog omotača, sa prilogima I i II, Službeni list SFRJ-Međunarodni ugovori, br. 1/1990.
- (39) Zakon o ratifikaciji Konvencije o prekograničnom zagađivanju vazduha na velikim udaljenostima, Službeni list SFRJ-Međunarodni ugovori, br.11/1986.
- (40) Zakon o ratifikaciji Protokola uz Konvenciju o prekograničnom zagađivanju vazduha na velike daljine o dugoričnom finansiranju Programa saradnje za praćenje i procenu prekograničnog prenosa zagađujućih materija u vazduhu na velike daljine u Evropi (EMEP), Službeni list SFRJ-Međunarodni ugovori, br. 2/1987.
- (41) Zakon o šumama, Službeni glasnik RS, br. 30/2010, 93/2012 i 89/2015.
- (42) Zakon o vodama, Službeni glasnik RS, br. 30/2010 i 93/2012.
- (43) Zakon o zaštiti prirode, Službeni glasnik RS, br. 36/2009, 88/2010, 91/2010 i 14/2016.
- (44) Zakon o zaštiti vazduha, Službeni glasnik RS, br. 36/2009 i 10/2013.
- (45) Zakon o zaštiti životne sredine, Službeni glasnik RS, br. 135/2004, 36/2009, 36/2009, 72/2009, 43/2011 i 14/2016.
- (46) Zakon o zaštiti životne sredine, Službeni glasnik RS, br. 135/2004, 36/2009, 36/2009, 72/2009, 43/2011 i 14/2016.

LEGAL PROTECTION OF TANGIBLE CULTURAL PROPERTIES FROM THE CONSEQUENCES OF ENVIRONMENTAL POLLUTION

Cultural properties are considered as artificially created environmental values or environmental values created by human labor and are extremely susceptible to destructive impacts of negative anthropogenic factors directed towards different eco mediums such as air, water and soil. Legal protection of cultural properties from pollution is closely related to the protection of environment in general and is accomplished on several levels: international and national, criminal legal and administrative, legal and sublegal, within environmental legislation and within other branches of law. Accordingly, the subject of this paper includes the discussion of legal frameworks of direct and indirect importance for the protection of cultural properties from pollution on global level as well as within the borders of the Republic of Serbia. Moreover, some weaknesses of existing national solutions have been pointed out in order to initiate their possible alterations and improvements in accordance with world trends regarding environmental protection and protection of cultural heritage as well as with obligations derived from ratified international documents and the Process of European Integration.

KEY WORDS: pollution / tangible cultural properties / environment / environmental law / legal protection